

A genfi per emlékezete

Sütő András *Csillag a máglyán* című drámájában

BARANYAI Norbert

Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi adjunktus
ORCID: 0009-0005-1027-1861

The memory of the Geneva Trial in Sütő András's drama *Star at the Stake*

Abstract | The paper attempts to interpret SÜTŐ András's drama *Csillag a máglyán* (*Star at the Stake*). The analysis will primarily seek to answer the question of how the play evokes and rethinks the narratives of memory associated with SERVETUS's execution in Geneva. The roles played by CALVIN and SERVETUS in the Geneva trial are shaped by markedly different narrative patterns to this day. SÜTŐ's play focuses on a series of events whose collective memory is constructed on the basis of different narrative variants. The execution of Michael SERVETUS can be reconstructed in different ways on the basis of party affiliation: Unitarian narratives focus on SERVETUS's martyrdom (often creating a sacrificial narrative that evokes Christian allusions), while Reformed interpretations focus on the question of CALVIN's responsibility (mostly through the rhetoric of silence or moral absolution and apology). On the one hand, the play mobilizes the topos of divergent memory narratives of the Geneva trial and execution, while emphasizing the balance of the conflict between CALVIN and SERVETUS. As a result, the drama does not take a stand on ethical-religious issues, since the resolution of the dramatic conflict does not ultimately prove either character right.

Keywords | historical drama, memory, Reformation, SÜTŐ András, Jean CALVIN, Michael SERVETUS

Történelmi tárgyú irodalmi alkotások befogadását gyakorta kísérik olyan értelmezői műveletek, amelyek a hiteles múltrepresentációt vizsgálva kéri számon a „történelmi hűséget” az adott szövegen.¹ Fokozottan érvényes ez a megállapítás a történelmi drámákból készült színházi előadások esetében, mivel a színpadon jelenvalóvá, átélhetővé tett múltbeli események a közvetlen hozzáférhetőség illúzióját nyújtják a néző számára. A történelmi múlt „hiteles” színrevitelétől való eltérés vádjá azonban legtöbbször nem az adott előadásra, hanem magára a drámaszövegre (és ezáltal természetesen a szerzői teljesítményre) irányul. Sütő András *Csillag a máglyán* című drámája esetében nem pusztán azért érdemes röviden kitérni annak tisztázására, hogy a darab milyen megfontolások alapján dolgozza fel a genfi per történelmi eseményeit, mert hasonló jelenségekre figyelhetünk fel az alkotás recepciótörténetében.² A kérdés körüljárása sokkal inkább annak vizsgálatához segíthet hozzá, hogy a darabban megvalósuló múltrepresentáció milyen módon lép párbeszédbe a kollektív emlékezetben őrzött elbeszélésváltozatokkal.³

Mind a szerzői nyilatkozatok, mind a drámaelemzések tanúsága arról árulkodik, hogy Sütő András nemcsak részletesen igyekezett utána járni Kálvin és Servet⁴ kap-

-
- 1 BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Csokonai könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium 39 (Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007), 35–42.
 - 2 Elsősorban azokban a kritikákban figyelhető meg a történelmi hitelességet számon kérő érvelésmód, melyek szerzői a református felekezet képviselőiként fogalmazták meg ellenérzésüket a szerintük egyoldalúan elfogult, „meghamisított” Kálvin-ábrázolás miatt. Bár a heves reakciót minden esetben a darabból készült színházi előadások egyike váltotta ki a kritikusokból, a vádak mégis magára az alkotásra és Sütő András írásművészetére irányultak. Például BÉKESI Andor, „Gondolatok a *Csillag a máglyán* olvasása közben”, *Református Egyház* 28, 4. sz. (1976): 79–81; HEGYI-FÜSTÖS István, „Nem tiszteletemre, hanem: ellenem lövöldöznek: Megjegyzések Sütő András *Csillag a máglyán* c. drámájához”, *Református Egyház* 28, 5. sz. (1976): 115–117.
 - 3 Természetesen ebből a szempontból fontos tanulságokkal szolgálhatna a drámából készült korabeli színházi bemutatók (Madách Színház, 1975. december 12., rendező: Ádám Ottó; Kolozsvári Állami Magyar Színház, 1976. október 16., rendező: Harag György) alaposabb vizsgálata is, hiszen a jelenlét performativitásában részeltető színházi befogadás során még fokozottabban igaz, hogy „az adott jelen [...] mindig módosítja, nem pedig egyszerűen feleleveníti a múltat, s egyben át is rajzolja a hagyomány képét”. KÉKESI KUN Árpád, „Hist(ori)ográfia: A színházi emlékezet problémája”, in *Alternatív színháztörténetek: Alternatívok és alternatívák*, szerk. IMRE Zoltán, 63–72 (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), 68. Ebben a vonatkozásban volna érdekes annak feltérképezése, hogy a közönségre gyakorolt hatás tekintetében a színrevitel egyes variánsai mennyiben számítottak a genfi per kulturális emlékezetének felidézése mellett a közelmúlt kommunikatív emlékezetének mozgósítására, amennyiben a drámai történekek a nézők számára a házkutatások, koncepciók percek, besúgások és halálos ítéletek kommunista rezsimekben akár személyesen megtapasztalt eseményeit is feleleveníthették. A tanulmány kereteit azonban túlságosan szétfeszítené a példázatos olvashatóság e jelenségeinek számbavétele, így jelen elemzés magára a drámaszövegre, azon belül pedig a genfi per emlékezetének az elemzésére fókuszál.
 - 4 A továbbiakban a *Servet* írásforma – a(z egyház)történeti munkák többségének hasonló megjelölésével összhangban – a spanyol orvos-reformátor történelmi alakját, míg a *Szervét* – igazodva a szövegben olvasható írásmódhoz – a dráma szereplőjét jelöli.

csolatának, illetve a genfi per és a kivégzés eseményeinek, hanem kisebb módosításokat leszámítva az egykori történésekhez igazodóan alakította ki a darab cselekményét.⁵ Az erre irányuló megállapítások arra is felhívják a figyelmet, hogy önmagában már a történelmi események is drámai erejűek, és szinte változtatás nélkül is magukban hordozzák egy tragédia megszületésének lehetőségét: „Kálvin és Szervét egymáshoz sodródott hatalmas jellemalakja és tragikus összeütközése már pusztá biográfiai tényként, történelmi forrásanyagként is valóságos dráma. Meglepő, [...] hogy mindeddig nem akadt jelesebb magyar író, aki a nevezetes konfliktus színpadra vitelét megkísérelte volna.”⁶ Persze már az „önmagukban vett” történelmi események, biográfiai tények vagy források mibenléte is kérdéses: a múlt hozzáférése még a történelmi szakmunkákban is a szelekció, a különböző narratív minták alapján szerveződő retorikai műveletek révén hoz létre különböző elbeszélésváltozatokat.⁷ Különösen igaz ez a megállapítás a dráma tárgyául szolgáló genfi események vonatkozásában. Servet Genfben érkezésének, perének, az ellene hozott halálos ítélet megszületésének (különös tekintettel a máglyahalál kiszabásáért való felelősség kérdésére) számos olyan homályos mozzanata van, amelynek magyarázata az adott értelmező feltételezéseire, következtetéseire épülve eltérő narratív kontextusba helyezi a történelmi „tényeket”. Elég belelapozni csupán néhány egyház- és művelődéstörténeti munkába, és máris világosan látszik, hogy a Servet-perben ugyanannak az eseménynek vagy forrásként hivatkozott szövegnek hány eltérő olvasata létezik.⁸ Sütő András tehát eleve egy olyan történelmi szituáció drama-

5 „Sütő András oly kitűnően ismeri drámája történelmi anyagát és a bőséges magyar Kálvin-szakirodalmat, hogy jogos dramaturgiai megfontolásból bátran és leleményesen át is csoportosítja az apró részletekig felkutatott életrajzi tényeket.” Kovács Sándor Iván, „Sütő András: *Csillag a máglyán*”, *Kortárs* 19 (1975): 2007–2012, 2010.

6 Uo., 2009. Az események drámaiságára hívja fel a figyelmet maga Sütő is egy beszélgetés során: „olyan drámai szituációra, olyan kehelyre bukkantam, egy – számomra – megdöbbentően tiszta formára, a történelemnek egy olyan produktumára, amelyet csak meg kellett töltenem a saját életérzésemmel.” „*Csillag a máglyán*: Kerekasztal beszélgetés Sütő András történelmi drámájának német megjelenése alkalmából”, in *Csak tiszta forrásból: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1980*, szerk. SZÉRFALUSI István, 92–114 (Wien, 1980), 109.

7 Lásd ehhez: Hayden WHITE, „A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás”, ford. HEIL Tamás, in Hayden WHITE, *A történelem terhe*, 68–102, *Horror metaphysicae* (Budapest: Osiris Kiadó, 1997); GYÁNI Gábor, „Történelem: tény vagy fikció?”, in GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, 48–70 (Budapest: Napvilág Kiadó, 2000).

8 Jelen elemzésnek nem lehet feladata ezek részletes feltárása, így pusztán egyetlen példát említenék illusztrációképpen. Források híján nehezen megválaszolható kérdés például, hogy Servet a vienne-i szökése után, a katolikus inkvizíció elől menekülve, milyen szándéktól vezéreltetve érkezett Genf városába. Az eseményeket rekonstruálni igyekvő szakmunkák, illetve a népszerűsítő összefoglalások egy része tudatosan átgondolt lépésként értelmezi ezt a döntést, amellyel Servet vélhetően a genfi ellenzék támogatásában bízva próbált volna meg akár nyilvános vita keretei között is szembeszállni Kálvinnal. Lásd például RÉVÉSZ Imre, *Kálvin élete és a kálvinizmus* (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület – Révész Imre Emlékalap Bizottság, 1909), 186; KOVÁTS J. István, *Kálvin és Servet* (Pápa, 1911), 88–89; JUHÁSZ István, „Kolozsvári disputa a *Csillag a máglyán*ról”, *Confessio* 3, 3. sz. (1979): 88–98, 89; BALÁZS Mihály, „Kálvin és Servet”, in BALÁZS Mihály, *Hitújítás és egyházalapítás között: Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről*, 85–96, *A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai* 8 (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2016),

tikus újragondolására vállalkozott, amelynek nemcsak a kollektív emlékezetében, hanem az azt feldolgozó történettudományi interpretációiban sem számolhatunk a vélekedések konszenzusával.

Ebből a szempontból érdemes figyelmet szentelnünk annak a (szerzői) jegyzetnek is, amely a dráma végén igyekszik tisztázni a történelmi események fiktív alakítottóságának drámapoétikai kérdéseit:

A reformáció irodalmában járatos olvasó ténybeli tévedéseket vethet a szerző szemére, mint például: Szervét nem sorolható Kálvin ifjúkori barátai közé; Szervétnek Kálvinhoz írott leveleit nem Farel, hanem Guillaume de Trie juttatta el az inkvizíció embereinek; De la Fontaine, Kálvin genfi titkára, sohasem volt a vienne-i érsekség jegyzője; Kálvint – amidőn Párizsból Copus rektorral együtt menekülnie kellett – nem Navarrai Margit fegyveresei mentették meg; életének ez későbbi fordulata, mikor is Ferrarában Renáta hercegnő mentette ki az inkvizíció karmaiból stb. Az is köztudomású, hogy Kálvin felesége, Idelette de Bure 1553-ban, a genfi Szervét-pör esztendejében már nem élt; 1549-ben halt meg. Mindezek időbeli és térbeli elmozdítása, avagy árnyalatos módosítása: dramaturgiai követelmény volt.⁹

A mentegetőzés retorikája nem a drámaszöveg eredendően imaginárius természetével próbálja elhárítani a történelmi tényeket számon kérő olvasat (lehetséges) vádjait, hanem – fenntartva történelmi „valóság” és fiktív drámai események szétválaszthatóságának elgondolását – dramaturgiai követelménynek minősíti a változtatásokat. Vagyis az érvelés elutasítja ugyan a történelmi hitelességet firtató olvasásmód célravezető jellegét, ám mindeközben fenntartja azt az oppozíciót, amely ezen interpretáció elvi feltételeként azonosítható. A történelmi eseményektől való eltérések felsorolásában Kálvin és Szervét barátságának momentumára érdemes ebben a vonatkozásban röviden kitérnünk. A jegyzet a történetnek ezt a mozzanatát is a megváltoztatott történelmi tények közé sorolja, jelezve, hogy a két reformátor soha nem volt egymással baráti viszonyban (ily módon a két főszereplő konfliktusának kibontakoztatásában hatásos dramaturgiai megoldásról van szó „csupán”). Ám Sütő későbbi nyilatkozataiból (amelyet aztán az elemzések többsége is megemlíti) az derül ki, hogy maga a szerző is csak utólag szembe-

95. Más vélekedések – jelezvén a Genfbe érkezés okának nehezen rekonstruálható jellegét – felvetik, hogy Servet csupán meg gondolatlanul „tévedt” a városba, ahol mindössze egy rövid pihenő erejéig szándékozott tartózkodni. Lásd például Alister E. McGRATH, *Kálvin: A nyugati kultúra formálódása*, ford. NAGY Mónika Zsuzsanna, Osiris könyvtár: Történelem (Budapest: Osiris Kiadó, 1996), 131; Diarmaid MacCULLOCH, *A reformáció története*, ford. VARGA Benjámín (Budapest: Európa Kiadó, 2011), 379–380. Hasonlóan vitatott kérdés még többek között, hogy Kálvin a katolikus inkvizícióval tudatosan együttműködve és mintegy Servet elítéltetésének szándékával juttatta-e el a terhelő bizonyítékokat a vienne-i bíróság számára, ahogyan abban is eltérnek az interpretációk, hogy a genfi ítélet megszületését Kálvin csupán szakértő tanúként vagy sokkal jelentősebb hatalmi befolyással bíró politikai-egyházi vezetőként befolyásolta.

9 SÜTŐ András, „Csillag a máglyán”, in SÜTŐ András, *Egy lócsiszár virágvasárnapja – Csillag a máglyán* (Budapest: Magvető Kiadó, 1977), 79. A drámára a továbbiakban a tanulmány főszövegében, az imént idézett kiadás oldalszámainak megadásával hivatkozom.

sült azzal, miszerint Kálvin és Servet között már a genfi találkozás előtt is volt (személyesebb jellegű) kapcsolat.¹⁰ Balázs Mihálynak a Servet-per eseményeit feldolgozó, illetve annak emlékeztörténeti aspektusait is érintő tanulmánya viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a Sütő által is említett mozzanat, miszerint Kálvin a meggyőzős érdekében sikertelenül ugyan, de kereste a személyes találkozás lehetőségét Servettel, inkább legendának minősül, mintsem adatolhatóan bizonyított történelmi ténynek: „Tudomásunk szerint Kálvinnal 1546-ig nem állt kapcsolatban, tehát a legendák világába sorolható az a református történetírásban sokáig előszeretettel emlegetett elképzelés is, hogy megfutamodott volna egy vele tervezett vita elől az 1530-as évek Párizsában.”¹¹ Tehát a dráma végén olvasható kommentár, amely a szöveg imaginárius világából kilépő paratextusként igyekszik eligazítani az olvasót történelem és drámai fikció viszonyrendszerének kérdésében, a tisztázásra törekvő, eredeti szándékától függetlenül mutat rá e viszony igencsak szövevényes mivoltára. A szerzői intenciótól elszakadó és a szakirodalmi viták kontextusában elbizonytalanodó jelentés(ek) e beszédes példája bizonyítja, hogy a történelmi tárgyú szépirodalmi alkotások esetében az események ténszerűségének firtatása nem feltétlenül segít hozzá az adott szöveg világának elmélyültebb megértéséhez. A *Csillag a máglyán* további interpretációja szempontjából mindez arra figyelmeztethet, hogy sem a történelmi eseményeket, sem a szerzői intenciókat rekonstruálni igyekvő olvasói szándék alapján nem látszik evidensnek a (drámai) történések igazságértékének, illetve példázatos tanulságának hozzáférhetősége.

//

A drámában színre vitt történelmi események értékelése körüli viták tehát azt jelzik, hogy a múltnak egy olyan szegmensével szembesít a *Csillag a máglyán* története, melynek emlékeztétét eltérő érdekeltségű és egymásnak ellentmondó elbeszélésmintázatok alakítják. A Kálvin és Servet alakját előtérbe helyező dráma esetében először is számolnunk kell azzal, hogy a kulturális emlékezet őket mint a reformáció egy-egy irányzatának alapítóját tartja számon, aminek következtében személyük elválaszthatatlan a hozzájuk kapcsolt teológiai tanoktól. Vagyis esetükben a név nem pusztán egy meghatározó jelentőségű történelmi személyiséget idéz fel, hanem szinekdochéként jelöli

10 Nincs szó valójában szoros kapcsolatról (pláne barátságról), Kálvinnak ugyanis egy olyan kezdeményezését szokás emlegetni, amellyel – a feltételezések szerint – már 1533-ban megpróbált kieszközölni egy személyes találkozót Servettel az 1540-es években kezdődő levelezésük előtt: „Félteve a párizsi gyűlekezetet Servet befolyásától, Kálvin élete kockáztatásával visszatért Párizsba, hogy személyes beszélgetésben térítse el Servetet vallási nézeteitől, de Servetnek akkorra már el kellett hagynia Párizst, s így a találkozás nem jött létre.” JUHÁSZ, „Kolozsvári disputa...”, 88. Többek között ezt a történelmi eseményt tekinti Péter Orsolya tanulmánya is a korai Kálvin–Servet-kapcsolatot bizonyító momentumként, amelyről Sütő utólagosan szerzett tudomást. PÉTER Orsolya, *Csillagok a máglyán: Sütő-drámák elemzése* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997), 48. Lásd ehhez még Sütő visszaemlékező beszámolóját: „*Csillag a máglyán: Kerekasztal beszélgetés...*”, 108.

11 BALÁZS, „Kálvin és Servet”, 92.

életművük egészét, vagy – ami még jellemzőbb – olyan teológiai-dogmatikai tartalmaikat, amelyeket sokszor csak felszínesen, eredeti kontextusából kiragadva azonosítanak a reformátorok tanításaival (Kálvin esetében többek között a predestináció vagy a zsenok hatalommal szembeni kollektív ellenállás gondolata említhető, míg Servetet sommásan a Szentháromság-tagadással szokás összefüggésbe hozni). Ennek köszönhetően a darabbéli Kálvin és Servet konfliktusai egy olyan vita keretei között bontakozik ki, amelyben a két fél megnyilatkozásai sok esetben a velük azonosított felekezeti tanítások gondolati paneljeit és érvkészletét mozgósítják.

A drámában megjelenített történelmi személyek és események hitelességének kérdése helyett a továbbiakban arra érdemesebb fókuszálnunk, hogy a dráma milyen módon viszonyul a Servet perének és kivégzésének kollektív emlékezetét formáló múlt-reprezentációkhoz. Miközben a genfi történések mindkét reformátor életének – illetve közvetetten a két felekezet történetének is – meghatározó mozzanataiként értelmeződnek, az azokat felidéző emlékezeti narratívák különbözősége elsősorban a felekezetek történeti önreprezentációinak eltérő elbeszélési stratégiáiból fakad. A javarészt morális következtetésekre kifutó emlékezetnarratívák szembenállása főként az egyes felekezeteknek az „alapító atyák” iránti elfogultságaival és ebből fakadóan a kultikus beállítódás egyoldalú szemléletmódjával magyarázható, amelynek középpontjában egyik oldalon Servet mártíriumának elbeszélése, másik oldalon pedig a Kálvin felelősségével való számvetés áll. Jelen tanulmánynak nem lehet célja a genfi események sokféle forrásból táplálkozó emlékezetének részletekbe menő feltárása, éppen ezért a továbbiakban a két felekezet egyháztörténet-írására szűkítve a vizsgálódást, néhány kiragadott példával igyekszem szemléltetni, hogy az emlékezés egymással versengő alternatívái milyen múltreprezentációs modellek alapján értelmezik az egykori történéseket.

Szembetűnő, hogy a Servet perének alakulását feltáró (egyház)történeti elbeszélések szinte minden esetben a genfi konzisztórium által hozott ítélet jogszerűségének, illetve a döntés erkölcsi értelemben vett igazságértékének kérdésére futtatják ki az értelmezésüket. A lehetséges válaszok éppúgy szolgálhatnak Servet ártatlanul elszenvedett mártírhalálának igazolására, mint Kálvinnak a döntés megszületésében játszott felelőssége alóli felmentésére. Ahhoz, hogy világossá váljék, a *Csillag a máglyán* milyen emlékezeti hagyománnyal párbeszédbe lépve építi fel a maga dramaturgiai világát, néhány gondolat erejéig érdemes röviden vázolni, miként értelmezi e kétféle elbeszélés-változat Kálvin és Servet genfi konfliktusát.

A Servet mártíriumát hangoztató elbeszélésmintázatok alapvetően az emlékezet-kultúrában és a történeti elbeszélésekben domináns szerepet játszó áldozatnarratívák sémái alapján építkeznek.¹² Mint arra Balázs Mihály a per historiográfiáját röviden áttekintő írásában rámutat, a Servet iránti (történeteszi) érdeklődés, az életmű újrafelfedezése a 18. század eleji németországi feldolgozásokhoz köthető, amelyek forrásokat feltáró és azokat értelmező számvetéseikkel ráirányították a figyelmet nemcsak a spanyol reformátor jelentőségére, hanem ennek következményeként halálának heves vitákat generá-

12 Lásd ehhez részletesebben: BALOGH László Levente, „Az áldozat metamorfózisai a kultusztól a politikáig”, *Imágó Budapest* 5, 3–4. sz. (2016): 93–105, 97.

ló körülményeire is.¹³ Bár természetesen elfogultságokat háttérbe szorítani igyekvő interpretációk is napvilágot láttak a későbbiekben, mégis inkább az vált meghatározóvá, hogy Kálvin és Servet konfliktusa „szinte a 18. századi felelevenítést követően reformációtörténeti mítosszá vált, amelyben persze óriási szerepet játszott az aktualizáló publicisztika és a szépirodalom”.¹⁴ Ennek a mitizáló irányultságú emlékezésnek az egyik végpontján a Servet halálának áldozati jellege mellett érvelő elgondolások állnak. Az ily módon konstruálódó emlékezeti narratívában Servet a reformáció mártírként mutatkozik meg, akinek perét, kivégzését az elbeszélések nemcsak egyszerűen a részvételi azonosulás hangján szóltatják meg, hanem gyakorta a krisztusi szenvedéstörténet analógiájaként elevenítik fel az egykori történeteket. Mint arra Peter Hughes tanulmánya felhívja a figyelmet, a 19. századtól kezdve számos, főként az unitárius felekezetekhez kapcsolódó életrajzíró, történész mutatta be úgy a genfi eseményeket, mint amelyben Servet mártírként válik a reformáció áldozatává.¹⁵ Miközben ezek az elbeszélések alapvetően a 16. századi forrásokra támaszkodnak, olyan történetvariánst hoznak létre, amely sokkal inkább emlékeztet a bibliai passiótörténet újramondására, mintsem Servet kivégzésének tárgyilagos rekonstrukciójára.¹⁶ A jézusi szenvedéstörténet mintájára formálódó áldozatnarratíva így Servetet egy olyan emlékezeti hagyomány részesévé teszi, amely összekapcsolja őt a korai keresztényüldözések mártírjainak sorsával, hiszen „[a]z áldozat mint mártír alakja a korai kereszténység korában alakult ki, és az *imitatio Christi*hez kötődik. A keresztényüldözések korában azok a mártírok, akik elfogadták és elszenvedték a hitük megvallásáért rájuk rótt áldozatot, lettek Krisztus keresztáldozata-

13 BALÁZS, „Kálvin és Servet”, 86.

14 Uo., 85.

15 Peter HUGHES, „Szervét Mihály, az áldozat”, ford. MÁTHÉ Dénes, *Keresztény Magvető* 109 (2003): 153–166, 154.

16 Egyetlen kiragadott, ám annál jellegzetesebb, 19. század végi példával illusztrálhatjuk a krisztusi szenvedéstörténet analógiájaként szerveződő (történeti) elbeszélés jellegzetes argumentációs megoldásait. Kanyaró Ferenc, a kolozsvári unitárius főgimnázium tanára éles polémiát folytatva a korabeli református teológusokkal (elsősorban Révész Kálmánnal), *Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia* című, több részletben közölt írásában bibliai allúziókkal sűrűn átszőtt elbeszélés keretei között számol be Servet kivégzéséről: „A vesztőhely felé a St.-Antoine kapun át fegyveres poroszlók és roppant népsokaság kíséretében közelgő Servet ez utolsó útjában is folyton folyvást imádkozott. Farel és néhányan a közel menők közül meghatott szívvel kísérték őt, halk imájában. A gonosztevők módjára lánczravert, koldusnál nyomorúbb, rongyokkal is alig takart, félmeztelen emberalak egyszer csak megáll gyászkiérete közt, égre emeli könnyes szeméit és messze elhallatszó, tiszta, csengő szóval felkiáltott: »Oh, istenem! tartsd meg az én lelkemet! Oh, Jézus, az örök istennek fia! könyörülj én rajtam!« [...] A kénkövel itatott szalmakoszoru is, mit fejére Jézus töviskoronájaként alkalmaztak, füstjével utóbb csak a pokoli gyötrelmeket növelte. [...] A fellobogó láng láttára az őszi dértől megfakult tölgylombok közt lelánczoltan vonagló meztelen alakból oly borzasztó kiáltás tört ki, mely az egész körülálló néptömeget megrezzen-tette. »Misericordias! Misericordias! Irgalom, oh, irgalom!« rimánkodott az élő emberáldozat a gomolygó füstfelleg mögül szívszaggató hangon. A nép lélegzetét visszafojtva, vagy könnyezve és sóhajtozva állt ottan. Mindenki szánta szívében és senki sem akadt, ki őt a hetek óta folyó fanatikus izgatások után is most bárcsak egy árva szóval káromolta volna.” KANYARÓ Ferenc, „Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia, Első rész: Családügy és orthodox politika, III. fejezet”, *Keresztény Magvető* 28 (1893): 354–362, 356–357, 358.

tának utánzóit.”¹⁷ Ily módon ezek az elbeszélések olyan hagyományfolytonosságba igyekeznek beilleszteni Servet halálát, amelyben a mártíriumot szenvedők ártatlansága felekezetektől függetlenül nem válhatott megkérdőjelezhetővé. Servet halálának rituális áldozatként való felfogása – mint arra Peter Hughes alapos elemzése rávilágít – mind ezen túl lehetőséget teremtett arra is, hogy egyfajta alapozó mítoszként az unitarizmus történetének szakrális kezdőpontjává válhasson (annak ellenére, hogy teológiai tekintetben az unitárius felekezetnek közel sem evidens ez a viszonyulása Servet antitrinitárius nézeteihez, vagy legalábbis azok egy részéhez).¹⁸

A Servet halálára irányuló, az áldozatnarratívák sémái alapján felépülő emlékezőseknek van azonban egy másik argumentációs bázisa, amely még fontosabb kontextust kínálhat Sütő drámájának megértéséhez. A 19. század végi, majd különösen a 20. századi értelmezések többsége – jellegzetesen a modernitás perspektívája felől szemlélve az egykori eseményeket – az üdvtörténeti logikát háttérbe szorító érvekkel egészítik ki (vagy cserélik le) Servet áldozatosságának korábbi elbeszélésmintázatait. Ebből a nézőpontból Servet a vallási intolerancia zsarnoki megnyilvánulásának áldozatává s ezzel együtt az emberi szabadságjogokért vívott harc szimbolikus előképévé válik.¹⁹ Marian Hillar elfogultságoktól sem mentes monográfiája például az alábbi módon kommentálja Servet kivégzésének forrásokkal egyébként bőségesen adatolt leírását: „Servetus erkölcsi felsőbbrendűségével, a halállal szemben is szilárd meggyőződésével, és azzal, hogy hajlandó volt saját életét feláldozni e meggyőződés védelmében, a lelkiismereti szabadságért folytatott küzdelem előfutárává, szimbólumává és ösztönzőjévé vált. [...] Kálvin a középkor tipikus alakjaként, a katolikus és a protestáns kereszténység merev, képmutató vallási nézeteinek követőjeként mutatkozott meg.”²⁰ Nem véletlen, hogy a Servet történetét egyre gyakrabban feldolgozó szépirodalmi szövegekben is ehhez hasonló interpretációs sémák alapján fogalmazódtak meg a saját koruk aktu-

17 BALOGH, „Az áldozat metamorfózisai...”, 97.

18 HUGHES, „Szervét Mihály...” Hughes Servet halálát történeti áldozatként fogja fel, amely lehetővé teszi, hogy az utólagos interpretáció olyan eseményeket is áldozati jelleggel lásson el, amelyekben eredendően hiányzott a rituális feláldozás szándéka. A szerző az áldozati rituálék egyes elemeit (például szándékos ölés; felhatalmazott személyek általi végrehajtás; mitikus történetfelidézés, mely egységet teremt egy korábbi és későbbi közösség értékrendje között) igyekszik megfeleltetni a per és a kivégzés eseményeinek. Bár kétségtelen, hogy ezek az analógiák nem minden esetben meggyőzőek (erősen vitatható például, hogy Servet a Genfbe való érkezésével és az ottani istentiszteleten való részvételével „önkéntesen” hozzájárult volna saját feláldozásához), az elemzés segítségével árnyalt képet kaphatunk arról, hogy milyen elbeszélői stratégiák és érvek lettek alapján építkeznek a Servet áldozatosságát hangsúlyozó emlékezősek.

19 Kováts J. István már 1911-ben megjelent összefoglalásában is rámutatott arra, hogy a 18. században – közel kétszáz éves feledés után – a genfi per azért is kerülhetett újra az érdeklődés középpontjába, mert a kor gondolkodói Servet sorsában a vallásszabadságért elszenvedett áldozatra ismertek rá: „A század szabadabb szelleme mind nagyobb rokonszenvvel fordul a vallásos meggyőződéséért máglyahalált halt férfi felé. A közhangulat Servet pártjára kezd állani. Nem kisebb ember kel Servet védelmére, mint *Voltaire*. Az erkölcsökről írt tanulmányának »Calvin és Servet« című fejezetében erős szavakkal ítéli el a reformátor vallási türelmetlenségét.” KOVÁTS, *Kálvin és Servet*, 140.

20 Marian HILLAR, *Michael Servetus: Intellectual Giant, Humanist, Martyr* (Laaham: University Press of America, 2002), 155.

ális problémáihoz igazított példázatos jelentések.²¹ Ám mielőtt tisztáznánk, miként viszonyul a különféle szemantikai tartalmakkal társított serveti áldozatiság narratívájához a *Csillag a máglyánban* színre vitt (példázatos) emlékezés, röviden összegeznünk szükséges azt is, hogy – továbbra is a per emlékezetének történetére fókuszálva – milyen elbeszélésváltozatok rekonstruálhatók az események másik kulcsfigurájának szerepére irányulóan.

A genfi per és annak végkimenete, még ha nem is olyan módon és mértékben volt sorsfordító, mint Servet esetében, Kálvin életútjának és reformatori tevékenységének is sarkalatos eseményévé vált. Kálvinnak az ítélet megszületésében játszott szerepe mai napig erős polémiára ad lehetőséget, ami azt bizonyítja, hogy Servet máglyahalála „minden más eseménynél jobban befolyásolta Kálvin posztumusz hírnevét”.²² A Kálvin megítélése körüli viták elsősorban arra a kérdésre igyekeznek választ adni, hogy mennyiben terheli jogi és morális felelősség Genf reformátorát Servet kivégzésében. Mivel – mint arra már korábban utaltam – a korabeli források alapján sem rekonstruálható minden kétséget kizáróan, hogy milyen szerepet játszott Kálvin az események alakulásában, nem véletlen, hogy egymásnak erősen ellentmondó emlékezésmintázatok szerint formálódnak a különböző történeti és fiktív múltreprezentációk. A Servet áldozatiságát hangsúlyozó elbeszélések általában a hősként tekintett mártír ellenpólusaként jelenítik meg Kálvin alakját, aki mint a zsarnoki hatalom megtestesítője szinte kizárólagosan válik felelőssé az ítélet megszületéséért. Az események ilyen interpretációjában Kálvin tettének súlyát növeli – és egyben egyháztörténeti szempontból is kuriózumná teszi a történeteket – egyrészt az, hogy „Servetet olyan vallási irányzat vezére juttatta máglyára, amelyet a katolicizmus szintén eretnekségnek tekintett”, másrészt pedig az, hogy „[a] kálvini tanokban objektíve a vallási tanítások szabad kritikájának lehetőségei *implicite* bennrejtettek”.²³ A 19. század második felében kialakuló, majd a századfordulón a református egyházon belül egyre erősödő Kálvin-reneszánsz²⁴ hozadékaként a Magyarországon napvilágot látó biográfikban, egyháztörténeti feldolgozásokban is kezdett körvonalazódni egy olyan ellenemlékezeti narratíva, amely

21 Ezek sorában az egyik legnagyobb hatású alkotás Stefan Zweig műve, amelyben a szerző a példázatos irányultságú aktualizálás jegyében a Kálvin irányította Genfet a harmincas évek Németországgal állítja párhuzamba: Stefan ZWEIF, *Harc egy gondolat körül: Castello és Kálvin*, ford. BALASSA József (Budapest: Rózsavölgyi Kiadó, 1937). Zweig művének a *Csillag a máglyánra* gyakorolt hatásához lásd részletesebben: SZÁSZ László, „Sütő András Kálvinja és egyházi recepciója”, *Pro Minoritate* 26, 1. sz. (2017): 15–26, 21–24.

22 McGRATH, *Kálvin*, 128.

23 KÓNYA István, „Kálvin és Servet”, *Világosság* 15 (1974): 520–524, 520 (kiemelés az eredetiben).

24 Mint arra mások mellett Bogárdi Szabó István is rámutat, bár a református egyházon belül Kálvin hatása a felvilágosodás és a romantika teológiája nyomán a 19. század eleji Európában és az Egyesült Államokban egyaránt erősen megcsappant, a század második felében megélenkülő történeti-teológiai érdeklődésnek köszönhetően „Kálvin és a kálvinizmus 19. századi feledettségükből újra a teológiai és egyházi eszmélkedés előterébe kerültek”. BOGÁRDI SZABÓ István, „Kálvin és a kálvinizmus-irányzatok Magyarországon, különös tekintettel a két világháború közötti egyház- és teológiatörténetben”, in *Kálvin időszerűsége: Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*, szerk. FAZAKAS Sándor, 338–349 (Budapest: Kálvin Kiadó, 2009), 338.

a felelősség alóli felmentés szándékával interpretálta Kálvinnak a genfi perben játszott szerepét. Kétségtelen, hogy ugyan e megközelítés már 19. századi megjelenésekor sem vált kizárólagos szólamná a történeti elemzésekben, hiszen – mint azt Magyar Balázs Dávid részletgazdag áttekintésében összefoglalja²⁵ – a kor liberális és ortodox teológusai között több ízben is éles polémia bontakozott ki Kálvin felelősségének kérdéséről. Mégis, a református felekezethez kötődő Kálvin-interpretációk többsége a későbbiekben is a kultusz által befolyásolt emlékezés értékítéletét érvényesítette a per eseményeinek rekonstruálásakor. A történet többszöri „újramondása” nyomán egyre inkább rögzültek a (református) kollektív emlékezetben azok a vissza-visszatérő gondolati panelek, amelyek jól felismerhető retorikai eljárásokhoz kapcsolódva a mai napig is igyekeznek Kálvin felelősségének súlyát viszonylagossá tenni a per alakulásában. A legegyszerűbb megoldás ezek sorában, amikor az életrajzi elbeszélések egész egyszerűen mellőzik Servet kivégzésének történetét.²⁶ Meggyőzőbb, épp ezért sokkal gyakrabban elforduló argumentációs eljárás, amely a kontextualista interpretáció jegyében a 16. század (egyház)történeti viszonyai, illetve a korabeli teológia által meghatározott antropológia felől magyarázza a jelen befogadója számára könnyen félreérthető, egykori döntéseket. Eszerint a kor felekezeti konfliktusaiban a hitviták, a vallási tárgyú perek alapját nem egyszerűen ideológiai eredetű nézeteltérések képezték. Az ezekben gyakorta megfogalmazódó eretnekség vádja ugyanis a legsúlyosabb bűnnek számított, hiszen a korabeli elgondolás szerint az eretnek az igaz hittől eltántorított tévelygőket megfosztja az üdvösség mindennél magasabb rendű értéket jelentő lehetőségétől (miközben – nem mellesleg – a fennálló társadalmi rendet is veszélyeztethette az egyes mozgalmak által propagált szociális bíráló). Ezen érvelés következtetése szerint tehát az eretnekséggel vádolt Servet tárgyalásán Genf máglyahalált kimondó ítéletében a kor viszonyainak összefüggései közepette semmi meglepő nincs.²⁷ Ehhez szorosán kapcsolódva fogalmazódik meg az a vád hangját sem nélkülöző kérdésfelvetés, amely értetlenül áll az előtt, hogy a korszak számtalan vallási kivégzése közül miért épp Servet halála vált a kulturális emlékezet kitüntetett eseményévé.²⁸ A Kálvin felelősségét elutasító (vagy legalább relativizáló) érvek másik csoportjába sorolhatók azok a megállapítások, amelyek a genfi prédikátornak a jogi procedúrában játszott kiemelt szerepét kérdőjelezzik meg. Ezek a korabeli genfi politikai (vallási) ellentétek kontextusát segítségül hívva mutatnak rá arra, hogy Kálvinnak nem is volt törvényes lehetősége ítéletet hoznia az ügyben, mivel „Szervét pöre, az ítélethozatal és a kivégzés (beleértve a kivégzés módjának megválasztását) teljes mértékben a városi tanács dolga volt,

25 MAGYAR Balázs Dávid, „Kálvin János – szent vagy bűnös? Kálvin személyének és szerepének megítélése Szervét kivégzésében a magyar nyelvű Kálvin-életrajzok és tanulmányok alapján (1842–1908)”, *Református Szemle* 108 (2015): 180–215.

26 A további példákat lásd: uo., 195.

27 Jean CADIER, *Kálvin: Egy ember Isten igájában*, ford. ZSIGMOND Gyula (Budapest: Kálvin Kiadó, 1994), 154–155.

28 Uo., 142; MCGRATH, *Kálvin*, 128–129.

még hozzá egy olyan időszakban, amikor az szemben állt Kálvinnal”.²⁹ Az érvelések alapján tehát nemcsak azért nem terhelheti kizárólagos felelősség Kálvint Servet halálában, mert egy olyan testület hozta meg a végső döntést, amelyben a vele szembenálló politikai csoport volt többségben, hanem azért sem, mert a Genffel szövetséges városok is egyetértettek a halálos ítélet kiszabásában.³⁰

III.

A Kálvin és Servet genfi konfliktusát hagyományozó emlékezési stratégiákat szemléltető, csak a fő irányvonalak rekonstruálására szorítkozó összegzést követően arra a kérdésre érdemes fókuszálnunk, hogy Sütő András drámája miként viszonyul ezekhez az eltérő narratívákhoz a történelmi események dramatikus újragondolásakor. A darab recepciótörténetének tanúsága szerint az alkotás leginkább szembetűnő esztétikai teljesítménye abban mutatkozik meg, hogy a két főszereplő értékkonfliktusának kibontakozása nem jár együtt a felek közötti értékhierarchia egyértelmű azonosíthatóságával. Mindez elsősorban annak köszönhető, hogy a dráma „két nagyformátumú hőst állít szembe egymással, de a katarzist nem a megszokott módon, nem a hős évezredek óta kötelező eszményítésével éri el, mivel mindkét hőst megfosztja a hibátlan tragikus nagyság lehetőségétől”.³¹ A hős-ellenhős értékalapú szembenállására épülő dramaturgia mellőzése többek között azáltal tud érvényre jutni, hogy a dráma a két történelmi szereplőhöz kapcsolódó, egymásnak ellentmondó emlékezeti narratívákat nem kizárólagosan valamelyik fél heroizálása érdekében mozgósítja, hanem azokat – egyenrangú elbeszélésvariánsként kezelve – inkább a drámabeli vita eldöntetlenségének, aktualizálásának érzékeltetése érdekében idézi meg. A darab ennek jegyében egyfelől Szervét alakjához az áldozatiságnak a már korábban vizsgált emlékezeti toposzait kapcsolja. Kálvinnal való szembenállása során Szervét ennek köszönhetően válik a modern szubjektum többretű szabadságigényének képviselőjévé,³² máglyahalálának megjelenítése pedig nem nélkülözi a krisztusi passiótörténetet felidéző allúziókat sem.³³ Mindezzel együtt Szervét mégsem válik az idealizálás jegyében formálódó tragikus hőssé, elsősorban annak köszönhetően, hogy a darab a máglyától rettegő, a halálos ítéletet mindenáron elkerüli igyekvő, esendő figuraként jeleníti meg őt, akinek halála így nem

29 Uo., 129. Hasonló gondolatokat fogalmaz meg többek között: SZOMBATHY Gyula, „Kálvin János és Servet Mihály”, *Theologiai Szemle*, új évfolyam, 52 (2009): 201–212, 202.

30 Például: Willem VAN’T SPIJKER, *Kálvin élete és teológiája*, ford. GALSI Árpád (Budapest: Kálvin Kiadó, 2003), 87–88.

31 GÖRÖMBEI András, *Sütő András*, Csokonai könyvtár 41 (Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007), 164.

32 BERTHA Zoltán, *Sütő András* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 1995), 154.

33 Az Isten általi elhagyatottság evangéliumi parafrázisán túl („nem tudom már, hol a fényes Mindenható, mert elhagyott engem” – 183) Veronika figurája utalhat erre leginkább: a névazonosság mellett a Szervét iránti részvétel (egyedülként való) felvállalása erősíti azt az analógiát, mely a jól ismert legendát felidézve értelmezi a jelenetet. Lásd ehhez részletesebben GÖRÖMBEI, *Sütő András*, 171; LÁZOK János, *Sütő András drámatilológiája* (Marosvásárhely: Custos–Mentor Kiadó, 1997), 42–43.

tekinthető az általa képviselt eszmények védelme érdekében vállalt mártíriumnak.³⁴ Ráadásul a szervéti álláspont igazságértékének kizárólagosságát árnyalja a kálvini argumentációnak az a többször hangoztatott érve, miszerint a közösség egységét kikezdő teológiai-felekezeti (és bizonyos fokig politikai) megosztottság kiszolgáltatottá teszi nemcsak Genf városát, hanem a reformáció egészének konszolidációs törekvéseit is a sokkal nagyobb fenyegetést jelentő ellenséggel szemben:

KÁLVIN [...] Vedd tudomásul, hogy 1531-ben Zürich falait nem a pápisták vették be, hanem saját gyöngeségünk: a megosztottság, a mulyasággal fölhzlalt ellenzékiség: hagyjátok prédikálni bátorsággal és fürgén ellenfeleiteket! Rontsatok egymásnak magatok is a reformáció táborán belül, amiként Luther is öltre ment Zwinglivel – hitbéli árnyalatok miatt. S az eredmény? A kappeli vereség. Zürich eleste és Zwingli fölnegyeltetése. (160.)

RENDŐRFŐNÖK Ötödik Károly császár Genfet ajánlotta föl békekötés fejében a pápának. Ezerfőnyi spanyol zsoldoscsapatot indított útnak.

KÁLVIN Megérdemeljük. A lándzsák majd lezárják vitánkat a vélemények szabad harcáról. (162.)

A dráma azzal, hogy a második és harmadik felvonásban Kálvin alakját a (szervéti) szabad gondolkodást korlátozó hatalmi elnyomás reprezentánsaként jeleníti meg, látszólag a Kálvin-émlékezetnek azokat az elbeszélésmintázatait aktualizálja, amelyek a kultusz ellennarratívájaként a genfi reformátort a város teljhatalmú diktátorának szerepével azonosította.³⁵ Szervét szólamában ennek megfelelően vissza-visszatérő módon fogalmazódnak meg a várost irányító Kálvin zsarnoki hatalomgyakorlását tételező vádak:

SZERVÉT Te huszonegy cikkelyben, katekizmussal szabta meg a gyülekezeti élet új formáit. Ezt a híveknek nyilván el kell fogadniuk. Akik ellene szegülnek, börtönbe jutnak. S mivel egyik kényszer a másikat szüli: az egyházi megbízottak előtt éjjel-nappal nyitva kell tartani az ajtókat. A szolga-alázat kapuit. Városodban, az Új Jeruzsálemben a leggyakoribb szó így hangzik: tilos. [...] Leggyakoribb szavatok pedig a kötelesség. Kötelessége mindenkinek mindenkit figyelni, hogy az előírtakat

34 A szervéti áldozatiság tragikumának értékdeficitjére mutat rá többek között Láng Gusztáv lényeglátó elemzése: „Szervétből ezért az áldozatvállalás patetikus illúziója hiányzik; számára a vértanúság nem vállalt szükségszerűség, hanem kényszer, mely ellen csak lázongani, melyet csak kárhoztatni tud, elfogadni nem.” LÁNG Gusztáv, „Eszme és történelem”, *Alföld* 28, 6. sz. (1977): 42–43, 42.

35 Nem véletlen, hogy a darab megjelenését, illetve első színházi bemutatóit követően a református felekezet részéről több, meglehetősen éles hangú – és helyenként bántóan leegyszerűsítő érvkészlettel operáló – bírálat látott napvilágot, amelyek a Kálvin-kultusz jól ismert emlékezeti toposzait megidéve marasztalták el Sütő alkotását. A heves reakciók beszédes példája, hogy a kolozsvári református egyház a teológiai hallgatók számára megtiltotta a drámából készült előadás megtekintését is. Szász, „Sütő András Kálvinja...”, 17–21.

betartja-e. Kötelessége mindenkinek mindenkit följelenteni, ha úgy gondolja... az az nem kell úgy gondolnia; meggyőződése ellenére is köteles úgy gondolnia. (130.)

SZERVÉT Mert te vagy mindenek legfőbb válaszadója. Apollón s a delphoi jósdá, orákulum, egyszemélyes zsinat és konklávé – magad vagy itt az egyszemélyes demokrácia. (168.)

Ezt erősíti, hogy – amint arra a dráma egyik értelmezője rámutatott – bár a vita szintjén a szereplőkhöz kötődő érvek-ellenérvek egyensúlya határozottabban érvényesül a darabban, a *Csillag a máglyán* jelenetkezési megoldásai, a mellékszereplőknek a konfliktust árnyaló szerepe a befogadói azonosulást folyamatosan Szervét irányába mozdítja el. Ez a korántsem elhanyagolható dramaturgiai hatásmechanizmus többek között abban érhető tetten, hogy például Szervét minden jelenetben a vádlott rokonszenvet kiváltó, alávettett pozíciójában mutatkozik meg, és míg a Kálvin mellett állók (Fárel, De La Fontaine) cselekedeteinek morális deficitje több jelenetben is nyilvánvalóvá válik, addig a belső ellenségnek tartott, Szervét eszméihez közel álló Perrin (és hívei) erkölcs-telenségének Fárel (és részben Kálvin által) hangoztatott vádjait a darab világán belül semmi nem igazolja, a külső ellenségként tételezett katolikus püspök fenyegetése pedig csak a szólamok szintjén jelenik meg, a drámai történések terében viszont egyáltalán nem.³⁶ Mindezek ellenére mégsem állítható, hogy az alkotás egésze a Kálvin-kultuszhoz kötődő értékítéletek lerombolására törekedne. Mint arra több értelmező is felhívta a figyelmet, a darabban megformálódó Kálvin alakja legalább annyira hordoz magában tragikus vonásokat, mint Szervét figurája. A darab ugyanis több módon is utal arra, hogy – miközben Szervétet kiszolgáltatja a genfi törvénykezésnek – Kálvin tetteit inkább a helyzet szülte kényszer, mintsem a személyes meggyőződés irányítja. Egyrészt például kezdettől fogva megpróbálja elkerülni a Szervéttel való személyes találkozást, másrészt a feleségével, Idelette-tel folytatott párbeszéde megfogalmazza azt a performatív igényű önértelmezését is, amellyel önmagát az egykori (a szervéti pozícióval azonosított) szabadságát elveszített, ennek következtében kényszerű, kétes értékű döntések irányítójaként és egyben elszenvedőjeként látatja:³⁷

IDELETTE Ezt ne mondd! Életednek egyetlen kötőszava sincs, amiért szégyen érhetne. Megfordultál te már a halál torkában.

KÁLVIN Akkor még magam is szabad voltam. Mint egy szál karddal, úgy rendelkeztem az életemmel. Talán nem lett volna szabad behajszolnom magam ebbe a vitába. Ide jött ez az ember gyanútlanul, tudatlanul, akár a gyermek, átnyújtotta nekem a könyvét, nyitott tenyerén a nézeteit... el kellett volna zavarnom... De most már a tanácsnak egyetlen ellenszavazatán múlik, hogy melyikünk lép a máglyára. (152.)

36 Mész Lászlóné, *Mai magyar drámák* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1980), 137–143.

37 A konfliktus ellenére meg nem szűnő barátság kérdésének elemzéséhez lásd részletesebben: uo., 129–133.

A darabban ráadásul nem Kálvin, hanem Fárel lesz közvetlenül felelős a halálos ítélet kiszabásáért, mivel manipulatív módon ő akadályozza meg, hogy Szervét részt vehessen a Kálvinnal folytatott dispután, amelynek a per végkimeneteléről kell döntenie. Ebben a vonatkozásban Sütő darabjában a genfi per emlékezetének az az interpretációs variánsa is szót kap, amely kétségessé tette Kálvinnak a halálos ítélet kiszabásában játszott szerepét. Így tehát az a dramatikus reprezentáció, amely a két reformátorhoz kötődő, különféle, egymásnak is ellentmondó emlékezeti narratívákat egyaránt mozgósítva konstruálja meg a genfi per imaginárius világát, végeredményében Kálvin és Szervét pozíciójának hasonlóságát hangsúlyozza. A dráma zárlatában mindkét szereplő olyan figuraként jelenik meg, mint akik képtelenek az események irányítására, mivel a zsarnoki elnyomást működtető hatalmi praxist sem annak kritikus bírálójaként (Szervét), sem pedig létrehozójaként, fenntartójaként (Kálvin) nem képesek érdemben befolyásolni.

A különféle emlékezésnarratíváknak a *Csillag a máglyán* fiktív múltreprezentációját alakító dialógusa így végeredményében a recepciónak azt a következtetését erősíti meg, amely a két reformátor drámai vitájában, konfliktusában az érvek egymással versengő, a másik igazát relativizáló jellegét hangsúlyozza,³⁸ a példázatos jelentést pedig nem valamelyik szólam meggyőzőnek vélt állításaiból, hanem a két fél részizgazságának együttes figyelembevételével következteti ki.

38 „Drámáiban a dialógus résztvevői egyetlen dologról beszélnek, kétféleképpen. A dialógus eredménye az, hogy csak együtt van igazuk, külön-külön értelmetlenek. Sütő ezzel a léte foglalta az alternatívát, s a monolitikus valóság mellé ültette az alternatívikust.” BRETTER György, „A hegyen túl is hegy van”, in *Tanulmányok Sütő Andrásról*, szerk. GÖRÖMBEI András, 180–186 (Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002), 183.